

Шеф-редактор
С. О. Павленко

Головний редактор
В. О. Дятлов

Заст. головного редактора
О. Б. Коваленко

Редакційна колегія

М. К. Бойко,
О. Д. Бойко,
А. М. Боровик,
Г. В. Боряк,
В. О. Горбик,
В. О. Дятлов,
О. Б. Коваленко,
В. П. Коваленко,
В. В. Кривошея,
С. А. Леп'яво,
О. О. Маврин,
Ю. А. Мицик,
Д. М. Никоненко,
А. М. Острянюк,
С. О. Павленко,
В. М. Половець,
К. М. Ячменішкін

Редакційна рада

І. М. Аліференко,
П. В. Грищенко,
В. В. Мельничук,
П. М. Мовчан,
С. М. Мойсієнко,
О. П. Моця,
О. П. Реєнт,
С. П. Реп'ях,
Ю. О. Соболев,
П. С. Сохань,
В. М. Тканко,
П. Т. Тронько,
В. Ф. Чепурний,
В. М. Шевченко.

Випусковий редактор
О. В. Ткаченко

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники –
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
Всеукраїнське товариство
«Промісія» ім. Тараса
Шевченка,
Інститут української
археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН
України.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського
національного педагогічного
університету імені
Т. Г. Шевченка (протокол №
10 від 30 червня 2011 р.)

ЗМІСТ

У ГЛИБ ВІКІВ

- Кривошея І.** Неурядова старшина Чернігівського полку за при-
сягами XVII – XVIII ст. 3
Ситий І. Чернігівські стародруки в зібранні Чернігівського
історичного музею імені В. В. Тарновського 11

ІСТОРИЯ МІСТ І СІЛ

- Пригоровська Л.** Питання освіти в діяльності Сосницької
міської думи 15

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

- Горобець С., Рябцев В.** До історії участі українських козаків
у військових подіях початкового етапу Північної війни (1700 –
1702 рр.) 23
Похід Пилипа Орлика в Україну 1711р. Кримсько-
татарський та шведський аспекти (публікація та
коментарі О. Дубини, переклад О. Циганок) 39

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

- Чухно В.** Історія Гамаліївського Харлампієва монастиря . . . 46

РОЗВІДКИ

- Пилипенко О.** Експортно-імпорتنі операції в Чернігівській
губернії на початку ХХ ст. 60
Блакитний М. Офіцери колишньої російської імператорської
армії, поховані у Чернігові (1900-1918 рр.) 65
Моця П. Йосиф Леціус на чолі Історико-філологічного
інституту князя Безбородька в Ніжині (1913-1914 рр.) 76
Васильчук В., Таравська Я. Початок політичної діяльності
Андрія Жука (1900-1907 рр.) 87
Литвин К. З історії формування етнографічної колекції вистав-
ки XIV археологічного з'їзду в Чернігові. 94
Аскерова Л. Реклама в Чернігові в ХІХ- на
початку ХХ століття. 100

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

- Васильчук Г.** Ступак Ф. Благодійна та суспільна опіка в
Україні (кінець ХVІІІ - початок ХХ ст.) - К., - 2011р. 111
Павленко С. Таирова-Яковлева Т. Иван Мазепа и Россий-
ская империя. История „предательства”. М., 2011 114

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Дзагалов А.** Українська діаспора Кабардино-Балкарії. . . 121

“СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС”

Всеукраїнський науковий журнал

Згідно з додатком до постанови президії ВАК України від 26 травня 2010 р. №1-05/4 журнал „Сіверянський літопис” включено у перелік наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з історії.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 16226 – 4698 ПР від 21 грудня 2009 р., видане Міністерством юстиції України.

Індекс 74325

Адреса редакції: 14000, м. Чернігів, вул. Воровського, 10

Телефон для довідок 95-74-18

Сайт журналу: www.siver-litopis.cn.ua

Базові освітні, наукові, культурологічні установи, де зберігаються комплекти журналу “Сіверянський літопис”:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Національна парламентська бібліотека України

Державна науково-технічна бібліотека України

Львівська державна наукова бібліотека ім. В. Стефаника

Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

Книжкова палата України

Журнал надсилається також до інших бібліотек, наукових, освітніх та культурологічних закладів України, США, Канади, Англії.

Часопис можна передплатити в будь-якому відділенні зв'язку України.

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477) «XVII- XVIII»

Ірина Кривошея



НЕУРЯДОВА СТАРШИНА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ ЗА ПРИСЯГАМИ XVII-XVIII ст.

Уперше публікується вибірка з присяг Чернігівського полку XVII-XVIII ст., яка містить імена урядників та неурядової старшини полку. Особливо цінними є списки неурядової старшини полку за 1676 і 1682 рр.

Ключові слова: присяга, урядники, неурядова старшина, бунчуковий товариш, значковий товариш.

У другій половині XVII ст. поступово викристалізовується неурядова старшина у вигляді військового товариства. Найактивніше цей процес, як засвідчують терміни, вжиті у присягах XVII ст., відбувся на теренах Чернігівського і Стародубського полків. Присяги козацьких полків є надзвичайно важливим джерелом історії неурядової старшини. Крім запроваджених до наукового обігу присяг Білоцерківського і Ніжинського полків 1654 р. на вірність царю Олексію Михайловичу та частини присяги 1732 р. (Чернігівський полк) [1], поки що більше не маємо опублікованих козацьких присяг іншим російським царям. Матеріали трьох присяг стосовно неурядової старшини Чернігівського полку публікуються вперше.

В історії неурядової старшини присяги 1676 та 1682 рр. на вірність царям Федору Олексійовичу та відповідно Петру Олексійовичу – це унікальне джерело [2, 3]. В них записане все значне товариство Чернігівського полку, яке присягало в той момент. Звісно, виключати можливість відсутності когось із товаришів, які могли виконувати різні місії, не варто. Але інших настільки повних списків неурядової старшини ми не маємо.

Не менш інформативними виявилися присяги 1718 р. на вірність царевичу Петру Петровичу та 1732 р. на вірність імператриці Анні Іоанівні [4, 5]. В них зафіксоване бунчукове і значкове товариство полку з різницею у чотирнадцять років. Це дозволяє не лише проаналізувати окремі реєстри, а й зіставити їх. Така ж можливість випадає і з присягами 1676 і 1682 рр., що дуже близькі у часі. Отже, виходячи з хронології та генеалогії як методу, проаналізуємо матеріали присяг XVII-XVIII ст.

Перш ніж звернутися до неурядової старшини у вказаних парних присягах, варто зібрати дані всіх чотирьох присяг про урядників Чернігівського полку. Урядова й неурядова старшина певною мірою становить єдине ціле, адже остання – це колишні і майбутні урядники. Зведений у таблиці матеріал цікавий і сам по собі, але в даній статті він уже слугує джерелом знань про неурядову старшину полку.

© Кривошея Ірина Іванівна – кандидат історичних наук, доцент, докторантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Таблиця №1. Урядники Чернігівського полку 1676, 1682, 1718 та 1732 рр.
[2, с.238-242; 3, с.235-236; 4, с.41-43,70; 5, с.607; 6, с.1]

	1676	1682	1718	1732
суддя генеральний	Іван Домонтович			
писар генеральний			Петро Булавка	
полковник чернігівський	Василь Борковський	Василь Борковський	Павло Полуботок	Михайло Самсонович Богданов
обозний	Костянтин Угровецький	Гнат Сергієнко Байдак	Василь Скоропадський	Гнат Сахновський
суддя	-	-	Василь Томара, нак. полковник	
писар	Михайло Стефанович Слободецький	Іван Скоропадський	Стефан Філіпович	
осавул полковий	Никифор Калениченко	Філон Ращенко	Федір Лисенко	Михайло Мокрієвич Стефан Славатинський
хорунжий полковий	-	Корній Савелійович	Марко Михайлович Чечель	Іван Андрійович Товстоліс
отаман городовий чернігівський	Ян Харитонович	Михайло Стефанович Слободецький		
колишній полковник черкаський	Яким Головченко			
сотник полковий	Стефан Силич	Антон Євтушенко		Іван Мокрієвич
білоусівський	Павло Товстоліс	Юрій Затиркевич	Михайло Красовський	Василь Стефанов Корсак
вибільський	Тиміш Тупецький	Юхим Лобко		Микола Іванович Тризнич
слабинський	Іван Пархомович Утвенко	Іван Пархомович Утва		Семен Михайлович
осняковський (ройський)	Іван Рошевський	Миколай Грембецький	Яків Юрійович Бакуринський	Яків Бакуринський
городницький	Йосип Семенович	Йосип Півень	Яків Жданович	Федір Іванович Молявка
седнівський	Костянтин Пашковський	Богдан Войцехович	Петро Войцехович	Іван Григорович Римша
любецький	Іван Матвійович, нак. полковник, висланий до Канева, Семен Григорович, нак.	Василь Устимович		Іван Савич
березинський	Сава Федорович	Сава Іовенко (Матиженко)	Василь Бутенко, нак.	Андрій Федоров Лисенко
столинський	Пилип Марченко	Пилип Марченко		Іван Данилов Бобир
менський	Михайло Вуйченко	Кузьма Гурконенко (Гуринович)	Гнат Васильович	Іван Гнатович Сахновський
синявський	Василь Марченко	Василь Школьнієнко	Прокіп Мандрика	Андрій Олександрович Полянський
киселівський	Герман Михайлович	Андрій Тимченко	Василь Яценко	Іван Федоров син Лисенко
сосницький	Стефан Тимофійович Зосченко	Павло Крачевський	Василь Андрійович Дорошенко	Павло Омелянович Сангурський
понурицький	Василь Свиридович	Андрій Нестеренко		Тихін Никифоров
волинський	Василь Улесченко	Федір Лобеня	Карпо Линевиц	Карпо Йосипович Леневиц

Лише за матеріалами таблиці №1 маємо приклади єдності урядової та неурядової старшини: осавул полковий у 1676 р. Никифор Калениченко у 1682 р. записаний першим серед значного старовинного товариства полку; Філон Хомич Ращенко значний товариш у 1676 р. став полковим осавулом у 1682 р.; любецького сотника, наказного полковника у 1676 р. Івана Матвійовича у 1682 р. бачимо серед значного товариства полку; товариш полку 1676 р. Миколай Грембецький через шість років став сотником ройським. Численних нащадків полкової старшини і сотників XVII ст. бачимо серед бунчукового і значкового товариства полку в присязі 1718 р.

У присязі 1676 р. у Чернігівському полку є підписи 15 товаришів полку. Це єдиний полк Гетьманщини, в записах якого цього року вживається термін «товариш полку». В інших вжито терміни «військове товариство» (в двох полках «верстове»), «значні люди полкові», або неурядова старшина не виділена взагалі [2]. Через шість років у присязі полку до 25 товаришів вживаються два терміни: «старинное товариство полковое» або «товариство значнейшее старинное полку Черниговского» [3, с.234,497]. В обох присяжних книгах щодо конкретної особи застосовані терміни «товариш полку Чернігівського» або «товариш полковий чернігівський», між якими немає різниці. Отже, поступово відбувається становлення не лише інституції, а й її назви.

**Таблиця №2. Товариство Чернігівського полку в 1676 і 1682 рр.
[2, с.238; 3, с.234-235, 497]**

1676	1682
Товариство полку Чернігівського (15)	Товариство значнейше старовинне полку Чернігівського (25)
Кирило Давидович товариш полку Чернігівського	Никифор Каленикович товариш полку Чернігівського
Карпо Мокрієвич	Станіслав Кохановський
Константин Стрієвський	Карпо Мокрієвич
Станіслав Кохановський	Костянтин Стрієвський
Миколай Грембецький	Дмитро Донець
Лукаш Заборовський	Пантелеймон Радич
Стефан Стишевський	Юрій Александрович
Іван Терпицький	Ісай Андрійович
Конон Супрунов	Іван Терпицький
Петро Дорошенко	Федір Зеленський
Іван (д.х.нак ?)	Михайло Яценко
(... ?) товариш полку	Федір Довгалевський
Ісай Андрійович	Олександр Медушевський
Філон Хомич	Захар Федорович
Тишко Матвійович Помогайбенко	Лук'ян Малявка
	Криштоф Белонівський
	Василь Молявка
	Іван Сокол
	Іван Молявка
	Іван Матвійович
	Тишко Помогайбенко
	Данило (Стишевський?)
	Дмитро Степанович
	Філіп Спичинський
	Самійло Мокрієвич

6 із 15 товаришів полку 1676 р. перебували у значному товаристві полку наступного 1682 р. Це ядро (К. Мокрієвич, К. Стрієвський, С. Кохановський, І. Терпицький, Ісай Андрійович, Т. Помогайбенко (можливо, Решутько-Пригара) у 1682 р. становить 24 % усього товариства. Записані в обох присягах полку, а особливо у 1676 р., за своїм статусом швидше відповідають значним військовим товаришам, аніж товаришам полку. Більшість із них займали полкові уряди, а дехто навіть генеральні, як К. Мокрієвич, який був військовим товаришем (*дали* в. т.) (1659-1660; 1664-1669, 1673-1674), писарем полковим чернігівським (1660-1661), генеральним

писарем (1669-1672), значним військовим товаришем (*далі з. в. т.*) (1687), суддею полковим чернігівським (1688-1690). Одружений з Ганною Станіславівною Кохановською [7, с.527]. Чи Л. Заборовський, який був генеральним бунчужним (1669) та генеральним писарем (1672) [7, с.358].

Інші товариші займали до 1676 р. полкові уряди. К. Стрівський був полковником переяславським 1671-1672, з. в. т. (1677), суддею полковим чернігівським (1677-1686, 1692-1694) [7, с.685]. К. Давидович – сотник седнівський (1673), його дружина – племінниця полковника В. Борковського, зять Василь Полонецький пізніше був сотником любецьким, з. т. [7, с.310]. С. Кохановський – сотник полковий чернігівський (1654-1662), наказний полковник чернігівський (1659, 1662, 1675), отаман городовий чернігівський (1669), в. т. (1669), товариш полку Чернігівського (1673, 1686). Його зяті Карпо Мокрієвич та Миколай Грембецький [7, с.435]. Останній пізніше став обозним полковим чернігівським (1696-1710). Цей же уряд займав надалі у 1696-1701 рр. Філон Хомич Рашченко [7, с.36]. На уряді хорунжого полкового чернігівського у 1695-1698 рр. бачимо І. Терпицького [7, с.699].

Серед товариства 1676 р. не маємо даних про п'ятьох товаришів (К. Супрунова, П. Дорошенка, Ісає Андрійовича і двох товаришів з непрочитаними іменами), що становить 33% товариства полку.

У 1682 р. в полковому товаристві записані 17 осіб, про яких маємо службові чи родинні дані. Це становить 68% значного товариства полку. Крім відомих за попередньою присягою товаришів, високі уряди до і після 1682 р. займали: Ничипір Каленикович (осавул полковий (1672-1674), обозний полковий (1681, 1688-90), з роду Величковських) [7, с.37]; Д. Донець (сотник полковий (1675), осавул полковий (1689-1696); П. Радич (суддя полковий (1685), з. в. т. (1687-1709) [7, с.606]; І. Молявка (отаман городовий чернігівський (1662, 1665, 1667, 1675, 1677) [7, с.529]; Ф. Зеленський (осавул полковий (1694-1699), С. Мокрієвич (сотник полковий (1690) [7, с.37].

Ю. Александрович, М. Яценко, Ф. Довгалевський та Ф. Спичинський фіксуються серед товариства полку в наступний період. Мають родинні зв'язки, що забезпечують соціальну та економічну стабільність (Яценко одружений з Г. К. Мазепетою, зятем Спичинського був П. Мокрієвич) [7, с.185,790,326,674].

Серед товаришів полку 1676 р. немає однакових прізвищ, хоча відомо, що до однієї родини належали К. Мокрієвич і М. Грембецький як зяті С. Кохановського. У товаристві 1682 р., крім Карпа, записаний його син Самійло Мокрієвич і тесть. Самійло записаний останнім, що може свідчити про його молодість. Разом з тим перебування у значному полковому товаристві вказує на його попередній уряд, нам невідомий. Бачимо також трьох представників роду Молявок: Івана Харитоновича, уряди якого відомі, та Василя і Лук'яна, відомостей про яких не маємо. Поряд записані в присязі Іван Матвійович та Тишко Матвійович Помагайбенки. Останній підписався за себе і за неписьменного Івана Матвійовича, вірогідно, рідного брата. Іван Матвійович Решутько-Пригара був сотником любецьким (1673-1681) [7, с.613]. У присязі 1676 р. він записаний як наказний полковник чернігівський, який водив полк за наказом гетьмана у Канів [2, с.356]. У 1718 і 1732 рр. присягав нащадок цього роду значковий товариш Семен Пригара.

У 1676 р. у полку присягав товариш Стефан Стишевський. Через шість років серед значного товариства записаний Данило Стишевський. Обидва пов'язані з любецькими володіннями. Про Стефана відомо, що він був одружений з донькою Лукаша Піроцького, звідси й володіння в любецькій околиці. Вдова Данила Стишевського Марія була другою дружиною Філона Хомича Рашка [7, с.612, 681]. Син Данила Никифор у 1732 р. – у значковому товаристві полку [5, с.607].

За формою запису присязі 1676 р. впевнено можна стверджувати, що товариші К. Стрівський, С. Кохановський, М. Грембецький не вміли писати (20%). Освіченими були К. Давидович, К. Мокрієвич, Л. Заборовський, С. Стишевський, І. Терпицький, Ісає Андрійович та Т. Помагайбенко (47%). Про інших п'ятьох товаришів така інформація відсутня [2, с.238]. У 1682 р. з 25 товаришів освіченими

були 7 (28%) (К. Мокрієвич, І. Терпицький, Ю. Олександрович, Ісай Андрійович, Ф. Зеленський, М. Яценко, Т. Помагайбенко). Точно відомо про неписьменність 4 (16%) товаришів (Н. Калениковича, К. Стрієвського, С. Кохановського, Івана Матвійовича). Не маємо ніяких даних щодо освіти 14 товаришів (56%) [3, с.234-235].

У присязі Чернігівського полку царевичу Петру Петровичу (1718 р.), крім терміну «значковий товариш», вживаються терміни «товариш знатний полку», «товариш значковий полковий» [4, с.70-70зв]. Але загалом за полковим товариством до 1718 р. утвердилась назва «значкове товариство». В усіх полках Гетьманщини, включаючи Чернігівський, немає ніяких різночитань: значкове товариство – це чітко відділена від іншої (бунчукового) частина неурядової старшини. Якщо у попередніх присягах не розділені значні військові і просто військові товариші полку, то в даній, першій доступній для аналізу присязі XVIII ст., прослідковується чіткий поділ неурядової старшини на бунчукове і значкове товариство.

Як і в попередній парі присяг, у 1718 і 1732 рр. легко проглядаються збіжності серед значкового товариства. Для зручності порівняння списки винесені у таблицю у документальній послідовності подачі прізвищ.

Таблиця №3. Значкове товариство Чернігівського полку в присягах 1718 і 1732 рр. [4, с.70; 5, с.607, 660]

1718 (34)	1732 (60)
Значкове товариство письмєнне (15)	Значкові товариші
Іван Булавченко	Іван Булавка
Олександр Молявка	Василь Медушевський
Семен Пригара	Федір Посудевський
Іван Бобир	Василь Антонович Круглик
Карпо Самійлович Мокрієвич	Іван Гулевич
Іван Томара, житель чернігівський	Григорій Петров
Василь Шаршенович	Іван Плохута
Василь Самійлович Мокрієвич	Филимон Богданов
Іосип Мазапєт	Петро Сушинський
Павло Омелянович	Стефан Леонтович
Опанас Петрович, житель сосницький	Пантелеймон Мокрієвич
Олексій Сидорович, житель сосницький	Семен Пригара
Устин (?) Ти(к)ва(я)н, житель чернігівський	Тихін Болбот
Федір Кривкович, житель чернігівський	Семен Іванов син Слуцький
Іван Товстоліс, житель чернігівський	Федір Миколая син Грембецький
Значкове товариство неписьмєнне (19)	Євстафій Силич
Клим Бакуринський	Іван Новицький
Григорій Бобир	Василь Звонкевич
Іван Мокрійович	Стефан Шуба
Іван Мокрійович	Костянтин Савич
Пантелеймон Мокрієвич	Тихон Константієвич
Михайло Мокрієвич	Петро Мокрієвич
Іван Мокрієвич Дем'янович	Никифор Стишевський
Петро Мокрієвич Дем'янович	Василь Шаршуновський
Тимофій Федорович Кущинський	Лук'ян Дем'янов
Іван В(Ж)єлеховський	Леонтій Половецький
Прокіп Васильович Мандрика	Федір Половецький
Микита Васильович	Василь Кривкович
Мойсей Осовецький	Семен Самоїлович
Дем'ян Кіндратович Посудевський	Юхим Шершунович
Григорій Климович Полонський	Іван Чечель
Павло Ялинський	Іосиф Бакуринський
Михайло Тихонович	Григорій Корнецький
Григорій Петрович, колишній сотниченко ройський	Яків Ілєч
Федір Грембецький, житель чернігівський.	Севастьян Пашковський
	Іван Домонтович
	Іван Славатинський
	Гнат Антонович
	Дем'ян Крупицький
	Стефан Радич
	Іван Яценко
	Тимофій Тишинський
	Іван Данилов
	Василь Вишневецький
	Петро Сахновський
	Григорій Кузьминський

	Іван Княгницький
	Яків Колчевський
	Іван Бобир
	Дмитро Бобир
	Опанас Петров
	Тимофій Сербинович
	Василь Крачевський
	Григорій Волинський
	Дмитро Башкирець
	Кирило Гаврилович
	Самійло Іванов
	Герасим Ярошевич
	Самійло Холодович
	Федір Молявка

У Чернігівському полку маємо високу збіжність списків товариства у присягах XVII і XVIII ст. У товаристві полку за всіма присягами представлені родини Мокрієвичів, Грембецьких, Заборовських, Пригар, Молявок, Радичів, Стишевських, Медушевських, Яценків та інші.

У 1718 р. серед значкових полку записані 8 представників родини Мокрієвичів (6% товариства). Це нащадки Карпа Мокрієвича: чотири сини Самійла Карповича, сотника полкового чернігівського (письменні Карпо і Василь та записані серед неписьменних старші сини Іван і Пантелеймон), Іван і Петро – сини з.в.т. Дем'яна Карповича та Іван і Михайло Іоаникійовичі, діти ще одного нащадка Карпа Мокрієвича. Іоаникій, сотник любецький (1690, 1693), був одружений з донькою відомого нам Никифора Калениченка. Отже, Мокрієвичі пов'язані з родинами Кохановських, Калениченків (Величковських), Лисенків, Підтеревів, Устимовичів, Лобків, Грушинських, Бобирів, Спичинських та інших [7, с.526-529]. У 1718 р. Мокрієвичів серед бунчукових не було, а у 1732 в бунчуковому товаристві записані відомі нам Василь Самойлович та два Івани, один з яких точно Дем'янович, а інший невідомо, чий син (Іванович чи Іоаникійович). У значковому товаристві полку в 1732 р. залишилися Пантелеймон Самойлович і Петро Дем'янович Мокрієвичі.

Значкові товариші у 1718 р. Іван та Григорій Бобирі – сини Данила Федоровича Бобира, який перейшов з правого берега у Менську сотню і володів селом Данилівка [7, с.215]. Рід Бобирів правобережний, тому його представники відсутні в значному товаристві полку в присягах 1676 і 1682 рр. Проте Данило Бобир записаний у значному товаристві Менської сотні 1682 р. [3, с.236]. У 1732 р. Івана Даниловича бачимо сотником стольненським. Також того року в полку присягали значкові товариші Іван і Дмитро Бобирі.

Нащадки значного товариша Чернігівського полку (1682) Пантелеймона Радича – син Стефан серед бунчукового товариства 1718 р. і значкового товариства 1732 р. та онук Михайло Іванович, бунчуковий товариш у 1732 р. [4, с.78; 5, с.607; 7, с.606].

У 1732 р. присягали 60 значкових товаришів Чернігівського полку. Повна збіжність у списках товариства за 1718 і 1732 рр. становить 6 осіб, і маємо 7 збігів прізвищ. У значковому товаристві полку перебували переважно нащадки генеральної, полкової чернігівської та неурядової старшини і сотників полку. Більшість товаришів записана з прізвищами, що легко локалізуються в реєстрах урядників полку та в списках неурядової старшини [2,3; 7, с.36-46]. У 1718 з 34 товаришів лише п'ять викликають запитання (Іван Желеховський, Мойсей Осовецький, Микита Васильович, Михайло Тихонович та товариш з непрочитаним ім'ям). Про інших маємо родинні чи кар'єрні факти. Наприклад, записаний на ім'я й по батькові десятим у списку Павло Омелянович – це Сангурський, колишній і вже у 1719 р. знову сотник сосницький. Поруч два жителі сосницькі: Опанас Петрович (Петрункевич), можливо, колишній сотник сосницький та Олексій Сидорович, згаданий як в. т. у 1709 р. (рідна сестра Олексія була заміжня за б. т. Стефаном Холодовичем) [7, с.652]. У списку товаришів, які присягнули у 1732 р., також легко ідентифікуються майже всі товариші.

У присязі 1718 р., в тому числі й Чернігівського полку, писарі розділяли реєстр

значкових на письмених і неписьмених. Уперше маємо документ, в якому така увага звертається на рівень освіти неурядової старшини. Особливістю списку за 1718 р. є також вказівка на місце проживання частини товаришів (8 із 34). З них п'ять – жителі Чернігова, двоє – Сосниці і один – Роїща.

Загалом у Чернігівському полку між 1718 та 1732 рр. спостерігаємо знайому за іншими полками тенденцію до різкого збільшення як значкового (34 60), так і бунчукового товариства (18 32). Вона пояснюється історичними та соціальними процесами, що відбувалися в Гетьманщині у вказаний період. Якщо у 1718 р. для родини вистачало визнання статусу і впливу в полку поза званнями або запису як значкового одного з членів родини, то після реформ, що у 1723 р. розпочав Петро I руками I Малоросійської колегії, внесення у реєстр значкових і бунчукових товаришів узаконювало традиційний статус. Намагаючись його зберегти, представники старовинних шляхетських і козацьких родин поспішили записатися в компути.

Бунчукове товариство полку підписало у 1718 р. окрему присяжну відомість, у присяжній книзі на окремому аркуші вписано: «товариство бунчуковое жителя черниговские» [4, с.78]. У списку лише один виняток: біля підпису Василя Євстафійовича Полонського зустрічаємо перехідну форму «товариш військовий бунчуковий». Всі інші записані як бунчукові товариші.

Таблиця №4. Бунчукове товариство Чернігівського полку

1718 (18)	1732 (32)
Павло Ілліч Скоропадський	Яків Павлов Полуботок
Михайло Васильович Борковський	Федір Іванов син Заборовський
Андрій Васильович Борковський	Дем'ян Стефанов син Бутович
Петро Стефанович Бутович	Василь Самойлов син Мокрієвич
Михайло Павлович Домонтович	Павло Скоропадський
Никифор Павлович Домонтович	Тимофій Скоропадський
Дмитро Павлович Домонтович	Іван Петров син Булава
Максим Лаврентійович Доленський	Леонтій Петров син Булава
Стефан Григорович Баран	Мойсей Дмитрович Нестеренко
Григорій Фридрикевич	Михайло Домонтович
Яків Іванович Крупницький	Іван Мокрієвич
Федір Коробка	Іван Мокрієвич
Василь Євстафійович Полонський	Іван Рашевський
Данило Сергійович Врублевський	Михайло Радич
Антон Максимович	Григорій Стахович
Яків Ялинський	Петро Войцехович
Іван Максимович	Григорій Лизогуб
Стефан Радич	Федір Лисенко
	Трохим Лисенко
	Володимир Полоницький
	Іван Троцький
	Яким Лисенко
	Матвій Сосницький
	Андрій Оболонський
	Григорій Савич
	Василь Врублевський
	Данило Врублевський
	Іван Топольницький
	Іван Долинський
	Василь Дорошенко
	Василь Дорошенко
	Стефан Баран

В обох присягах записані четверо бунчукових товаришів (П. Скоропадський, М. Домонтович, С. Баран, Д. Врублевський). Додатково маємо шість збігів у прізвищах. Загальна збіжність родин у списках бунчукових за 1718 і 1732 рр. становить 31% (від чисельності товариства у 1732 р.). У складі бунчукових у 1718 р. є два рідні брати Борковські, три рідні брати Домонтовичі. Рідний брат б. т. Якова Ялинського Павло цього року присягав як значковий товариш полку. 12 родин Чернігівського полку мали у бунчуковому товаристві по одному представнику.

Серед бунчукових товаришів у 1732 р. присягали по три представники родин Мокрієвичів і Лисенків, по два представники Скоропадських, Булавок, Врублевських, Дорошків і по одному представнику 15 старшинських родин Чернігівщини. У 1732 р. присягнули не всі бунчукові товариші полку. З братів

Борковських, які присягали у 1718 р., Михайло помер у 1727 р., а Андрій був бунчуковим до своєї смерті у 1743 р. [8, с.107]. Чому не присягнув у 1732 р.? Можливо, виконував певне доручення. Наприклад, з 1731 р. тривало будівництво Української укріпленої лінії (від Дніпра до Сіверського Дінця), де над козаками командирами були старшини, в тому числі й бунчукові товариші.

Запровадження до наукового обігу матеріалів присяг у вигляді списків урядників та неурядової старшини Чернігівського полку створює нові можливості для досліджень з генеалогії та регіональної історії. Цікавим для генеалогічних досліджень є список учнів Чернігівського колегіуму, який подається в додатку.

Додаток 1.

Таблиця №5. Учні Чернігівського колегіуму в 1718 р., які присягнули на вірність царевичу Петру Петровичу [4, 54-58]

ПІБ	Місце проживання, походження
Школа риторики	
Василь Васильович Дорошенко	син сотника сосницького
Андрій Федорович Лисенко	Чернігів, син полкового осавула
Матвій Домонтович	син сотника городницького
Григорій Антонович Гамалія	
Тимофій Михайлович Красовський	син сотника білоусівського
Павло Михайлович Красовський	син сотника білоусівського
Самійло Холодович	Новгородок
Данило Романович	Погар
Григорій Базилевич	Новгородок, син отамана городского
Григорій Свстратійович Балановський	с.Митченки
Петро Іванович Яновський	Бахмач
Лаврентій Конашевич	Київ
Данило Смяловський	Чернігів
Школа поетики	
Семен Корсак	Смоленськ, син стольника
Іван Васильович Полонецький	Чернігів
Герасим Георгійович Рубець	Стародуб
Іван Тимофійович Булавка	Чернігів
Михайло Силевич	Стародуб
Тихін Дем'янович Болбот	Чернігів
Петро Федорович Мирович	Переяслав
Олексій Дем'янович Болбот	Чернігів
Іван Федорович Домонтович	Чернігів
Іван Петрович Булавка	Чернігів
Іосип Васильович Селецький	Дівиця Салтикова
Василь Максимович	
Павло Покасовський Ісакович	
Георгій Конашевич Мартинович	Київ
Семен Онисимов Стахурський	Київ
Андрій Михайлович Янковський	Ізюм
Данило Величков син	Київ
Семен Васильович Вешнецький	Полтава
Школа граматики і синтаксими	
Стефан Васильович Селецький	Дівиця
Василь Дем'янов Дем'янович	Стародуб
Іосип Данилович Дворецький	Куликівка
Омелян Іванович Буксевич	Новгородок
Данило Іосипович Городецький	Городище
Матвій Іванович Медведцький (?)	Прилуки
Іван Якимович Березанський	Березне
Іван Федорович Топольницький	Короп
Стефан Федорович Топольницький	Короп
Василь Якович Лещинський	Кролевець
Андрій Андрійович Стахович	Городня
Леонтій Петрович Булавка	Чернігів
Яким Федорович Лисенко	Осьмаки
Андрій Мойсейович Рубець	Стародуб
Яків Федорович Мирович	Переяслав
Яків Васильович Сажаровський	Короп
Яків Симонович Шидловський	Стародуб
Іван Вишинський	
Василь Павлович Любарський	
Павло Григорович Савицький	
Омелян Васильович Василевич	
Тимофій Федорович Кузяшевський (?)	
Федір Іванович Магеровський	
Михайло Семенович Белозорський	

Кирило Скавронський	
Опанас Сосницький	Сосниця
школа аналогія (фара та інфіма)	
Максим Корсак	Смоленськ, син стольника
Михайло Воронець	Смоленськ
Іван Данилович Кутневський	
Григорій Данилович Кутневський	Новгородок
Яків Іванович Войцехович	Седнів
Петро Іванович Чернолузький	Стародуб, син сотника полкового
Григорій Яворський	Стародуб, син полкового осавула
Данило Іванович Курськовський (?)	Прилуки
Данило Федорович	Гадяч
Андрій Трохимович	Чернігів
Петро Доленський	Бахмач
Дмитро Васильович Рубець	Стародуб
Захар Богданович	Погар, син протопопа
Петро Прокопович Мандрика	син сотника синявського
Яків Климентовський	Листвен
Андрій Яновський	Чернігів
Лука Яновський	Чернігів
Іван Клементовський	Чернігів
Лука Андрійович	
Семен Бедрицький	Смоленськ
Дмитро Мартинович Твардовський	Погар
Тихін Луженець	Стародуб
Матвій Чернявський	Ховми
Семен Дворецький	Дівиця
Микита Герасимович	Короп
Петро Петрункевич	Сосниця

1. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки. // Упорядники о.Ю. Мицик, М. Кравець. – К., 2003. – 349 с.; Именная роспись Черниговского полка 1732 г. – Харьков, 2010. – 144 с.
2. Російський державний архів давніх актів (далі РДАДА). – Ф.229. – Оп.2. – Спр. 42. – 789 арк.
3. РДАДА. – Ф.229. – Оп.2. – Спр.54. – 693 арк.
4. РДАДА. – Ф.140. – Оп.1. – Спр.48. – 258 арк.
5. РДАДА. – Ф.248. – Спр.8250 – 881 арк.
6. РДАДА. – Ф.140. – Оп.1. – Спр.23. – 55 арк.
7. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К., 2010. – 792 с.
8. Кривошея І. І. Володіння бунчукового товарища Андрія Васильовича Борковського та його нащадків у XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – №6. – С.106-114

Впервые публикуется выборка из присяг Черниговского полка XVII-XVIII ст., которая содержит имена урядников и неурядовой старшины полка. Особенно ценными являются списки неурядовой старшины полка за 1676 и 1682 гг.

Ключевые слова: присяга, урядники, неурядовая старшина, бунчуковый товарищ, значковой товарищ.

The extraction from Oaths of Allegiance of Chernigov Regiment in XVII-XVIII is published for the first time. It contains the names of "uradnyky" and "neuradovaya starshyna" of the regiment. The registers of "neuradovaya starshyna" of regiment in 1676 and 1682 are especially valuable.

Key words: Oath of Allegiance, uradnyky, neuradovaya starshyna, bunchukovy comrade, znachkovoy comrade.



ЧЕРНІГІВСЬКІ СТАРОДРУКИ В ЗІБРАННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ В.В. ТАРНОВСЬКОГО

У статті висвітлена історія чернігівської друкарні XVII – початку XIX ст., охарактеризована збірка чернігівських стародруків Чернігівського історичного музею. Ключові слова: книга, друкарня, буквар.

Чернігівському історичному музею належить колекція стародруків, що містить понад 260 кириличних стародруків 17 друкарень. Значну її частину складають чернігівські видання.

Перша чернігівська книга – «Перло многоценное» – була надрукована у пересувній друкарні Кирила Транквіліона Ставровецького, архімандрита Єлецького монастиря, у 1646 р. Невдовзі після її виходу Кирило Ставровецький помер. З його смертю книгодрукування у Чернігові тимчасово припинилось (1, с. 227).

Відновилося воно на чернігівській землі у 1674 р., коли архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Лазар Баранович заснував стаціонарну друкарню у Новгороді-Сіверському. Протягом 1674–1679 рр. вона випустила книги 21 найменування, з них 15 – українською та польською мовами (1, с. 231). У зібранні музею представлені тільки «Анфологон», 1678 р. (3 прим.) та «Мінея общая», 1678 р. Максимальний наклад сягав 1500 примірників.

До праці у друкарні були залучені віленський друкар Лукаш, гравер із Києва Костянтин та писар Лазаря Барановича, який спеціально навчався друкарської справи у Вільно, Семен Ялинський (1, с. 229 – 230). До речі, у музеї зберігається срібний потир, який Ялинський подарував Миколаївській церкві с. Жукотки. На заповіті чернігівського полковника Я. Лизогуба 1698 р., що зберігається у музеї, можна побачити автограф друкаря та його печатку. Це паперово-воскова на червоно-коричневому воску печатка овальної форми розміром 15x14 мм. Зображення: у щиті меч (або хрест) у підкові (або його обіймають 2 роги), над щитом коронований шолом, обабіч якого літери «С Я» («Симеон Ялинский»), навколо щита рослинний орнамент (інв. № Ал 553).

Коли Лазар Баранович переїхав до Чернігова, контролювати діяльність друкарні йому стало важко. Без відома Барановича новгород-сіверський архімандрит Лаврентій Крціонович та Семен Ялинський надрукували 3000 примірників підручників для початкових шкіл і прибуток поділили між собою, «чого без мене, власного тоєї друкарне господаря чинити би ся не годило», – писав Л. Баранович (2, с. 244).

Переведення єпископської кафедри до Чернігова, невдоволення діяльністю Семена Ялинського прискорило перевезення друкарні до Чернігова. Очевидно, що її улаштування і передбачалося започаткувати саме тут: «Уже и польская типография готова и соизволение на это Его царского величества есть, и его милости пану гетману выдана грамота о том, чтобы он дал мне по порядку универсал на утверждение типографии в Чернигове», – писав Баранович у 1675 р. (2, с. 203).

У 1679 р. друкарня була переведена до Чернігова. Відкриття її було оформлено двома документами. Це – «Пункта на споряженья друкарне» та універсал на заведення друкарні у Чернігові. Спочатку друкарня була у центрі міста, а потім її перенесли у Троїцько-Іллінський монастир. Якщо спочатку вона утримувалася коштом

© Ситий Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Чернігівського історичного музею ім. В.Тарновського.

Лазаря Барановича, то з часом переходить на утримання монастиря. У «Тріоді», надрукованій у 1685 р., вперше вказано – «коштом монастирским». Друкарем був Семен Ялинський, проте його діяльність, як і раніше, не задовольняла Лазаря Барановича, тому він звертається до послуг віленського майстра Лукаша, але ім'я останнього не зустрічається у чернігівських виданнях (1, с. 233).

За перше двадцятиріччя свого існування друкарня випустила 46 видань. Крім богослужбових, значну частину склали книги світського характеру та підручники. Є відомості, що одним з перших видань був буквар, але, на жаль, жодного примірника ще не знайдено (1, с. 235).

Перші чернігівські видання були надруковані на папері іноземного виробництва. Турбуватися, про власне паперове виробництво почав ще Лазар Баранович, але втілив його наміри тільки Іоанн Максимович, архієпископ Чернігівський, засновник Чернігівського колегіуму. На папері цього часу наявні філіграні з гербами Мазепи та Максимовича (1, с. 234).

На початку XVIII ст. чернігівська друкарня була найбільшою в Україні після київської та львівської. Тут працювали досвідчені друкарі та гравери. Чіткий шрифт, розмаїття ініціалів, орнаментів вказують на наявність достатніх засобів для ведення друкарської справи. Зберігся цікавий документ, датований 1701 р., де повідомляється, що з московського «приказа книгопечатного дела» до Києва та Чернігова був направлений «книгопечатного дела знаменщик» Михайло Дмитрів для «учения книжному печатному делу, составлять чернил и всякого книжного урядства» (3).

З чернігівською друкарнею пов'язані імена видатних українських граверів Щирського, Зубрицького, Тарасевича. Мідерити як книжкові ілюстрації з'являються у Чернігові одночасно, а можливо, і дещо раніше, ніж у київських виданнях.

Важливий етап у діяльності чернігівської друкарні пов'язаний з іменем Іоанна Максимовича. У перше десятиліття XVIII ст. вийшли такі його твори, як «Алфавіт собранный рифмами сложенный» (1705), «Богородице діво» (1707), «Синаксар» (1709) та інші (1, с. 235).

У той же час друкуються переклади: «Царський путь креста господня» Хефтена (1709), «Іліотропіон» Дрекселя (1714), «Богомыслие» Гергарда (1710, 1711).

Останнє видання завдало великої шкоди чернігівській друкарні. Ім'я його авторалютеранина привернуло до себе увагу вищого духовенства. З приводу друкування «Богомыслия» було почато слідство – «розыск» щодо діяльності чернігівської друкарні. Було з'ясовано, що вона друкувала також книги для старообрядців, наприклад, «Псалтир с воследованіем» (1717) (1, с. 236).

5 жовтня 1720 р. Сенат видав наказ, за яким книга «Богомыслие» була заборонена, а чернігівській друкарні після переліку всіх її провин наказувалось: «...оные церковные старые книги для совершенного согласия... справлять прежде печати с великороссийскими печатями... дабы никакой розни и особого наречия во оных не было» (4). Цим же наказом заборонялось друкувати будь-що без дозволу духовної колегії. Наказ залишався чинним і після заснування Синоду. Потрапивши у тяжке становище, чернігівська друкарня протягом 10 років книг не друкувала. Лише у 1743 р. вона знову відновила книговидавничу діяльність, яка тривала до 1785 р. (1, с. 239). Однак характер видань суттєво змінюється – основне місце посідають богослужбові книги (56 з 74, які були надруковані у 1743–1785 рр.).

У другій половині XVIII ст. цензурний гніт посилюється ще більше. Для звірення відправляються навіть букварі. Так, у наказі Синоду від 16.08.1779 р. згадуються букварі, надруковані у чернігівській друкарні в 1765 і 1778 рр. (5).

11 квітня 1786 р. вийшов наказ Катерини II Синоду: «За упразднением ныне Черниговского Троицкого монастыря и обращением здания его для помещения Черниговского университета, повелеваем бывшую в том монастыре типографию перенести в архиерейский тамошний дом» (6). І хоча університет так і не відкрили, друкарня була вивезена. 8 жовтня 1786 р. єпископ Феофіл надіслав рапорт до Синоду: «...во исполнение указа типография оная во всем ее веществе по сделанном ей описании в дом архиерейский перенесена» (7). Очевидно, у зв'язку з переїздом

налагодити діяльність друкарні на новому місці виявилось важко, не останню роль тут, напевно, відіграла і байдужість місцевої духовної влади.

З 1794 по 1800 рр. до Синоду надходили рапорти, де зазначалось, що «в черниговской типографии никаких книг не печатано». Нарешті 5 квітня 1802 р. чернігівський єпископ Віктор Садковський повідомив Синод про те, що «в возобновленной им в 1801 г. при Свято-Троицком Ильинском Черниговском архиерейском доме типографии напечатано против московского экземпляра один завод Псалтырей учебных в четверть» (8). У колекції музею представлений титул цього видання.

9 січня 1804 р. на запит міністра народної освіти графа П. Завадовського Малоросійський генерал-губернатор А. Куракін сповіщав, що у Чернігові є дві друкарні: у Троїцько-Іллінському монастирі та при губернському правлінні. Що там друкували – не відомо, бо жодного видання за ці роки до нас не дійшло. Єдине видання «Псалтири, сокращенной блаженным Августиним» датується 1818 р. Мабуть, це остання книга, що побачила світ у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря (1, с. 241). У 1846 р. матеріали та шрифти були продані друкарні губернського правління. Так закінчилася майже 200-літня історія чернігівської друкарні.

Заснована у період національно-культурного піднесення в Україні у XVII ст., чернігівська друкарня пережила періоди розквіту та спаду. Однак усе краще, зроблене нею, дозволяє віднести її діяльність до цікавих та важливих сторінок вітчизняного книгодрукування.

У колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського налічується 71 примірник книг, надрукованих у пересувній друкарні Кирила Транквіліона Ставровецького та стаціонарній друкарні Троїцько-Іллінського монастиря. З них – 10 книг семи найменувань XVII ст. та 61 книга двадцяти одного найменування XVIII ст.

Головними джерелами колекції є Російська державна бібліотека (23 прим., надійшли у 1963 р. з ініціативи Т. Каменевої), Чернігівське єпархіальне древлесховище (14 прим.), Чернігівський музей українських старожитностей імені В.В. Тарновського (8 прим.) та Чернігівський музей культів (3 прим.). Крім цього, окремі примірники належали монастирським бібліотекам, церквам або надійшли з районних краєзнавчих музеїв та від приватних осіб (9, с. 192 – 193).

1. Каменева Т. Черниговская типография, ее деятельность и издания // Труды государственной библиотеки им. В.И. Ленина. – М., 1959. – Т. III. Цікаві матеріали, що стосуються діяльності друкарні у другій половині XVIII ст., оприлюднив чернігівський історик О. Тарасенко (див. Тарасенко О. З історії Чернігівської Іллінської друкарні: матеріали до видання «Собрания поучений на все воскресные и праздничные дни» 1778 р. // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 61 – 71).

2. Письма Лазаря Барановича. – Чернигов, 1865 р.

3. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 124. Малороссийские дела, кол. архива, 1701, № 17.

4. Полный свод законов Российской империи. – СПб., 1829. – Т. IV. – № 3653.

5. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 415. – Арк. 1.

6. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге – Ф. 796. – Оп. 67. – Д. 174.

7. Там само.

8. Там само.

9. Колекція кириличних стародруків із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського: Каталог / Упорядники І. Ситий, С. Половникова. – К., 1998.

В статтє освещена история черниговской типографии XVII – начала XIX ст., охарактеризована коллекция черниговских старопечатных книг Черниговского исторического музея.

Ключевые слова: книга, типография, букварь.

History of the Chernihiv printing-house of XVII - beg. XIX cent. is lighted up in the article, the Chernihiv historical museum's collection of the Chernihiv's old-printed books is described here.

Keywords: book, printing-house, abc-book.